

God, de deugd en de oude constitutie. Politieke talen in de eerste helft van de achttiende eeuw

W. R. E. VELEMA

I

De historiografie van het vroeg-moderne vaderlandse politieke denken vertoont de laatste jaren een verheugende expansie, niet in het minst dankzij de inspiratie die velen uit het pionierswerk van E. H. Kossmann hebben geput. Toch lijkt het niet overdreven om vast te stellen dat wij op dit gebied nog steeds een enorme achterstand op het buitenland hebben in te lopen, zowel wat betreft de intensiteit en institutionele verankering van het onderzoek als in de diepgang van de methodologische reflectie. Het politieke denken van complete tijdvakken is tot op heden zelfs praktisch onbestudeerd gebleven. Het is aan een episode uit een van die verwaarloosde periodes, het tweede stadhouderloze tijdperk, dat het navolgende betoog gewijd zal zijn.

In de jaren 1736 tot 1739 ontspoon zich een pennestrijd tussen wat de tijdgenoten aanduiden als republikeinen en prinsgezinden. Het belangrijkste werk in deze polemiek was de in 1737 postuum gepubliceerde *Verhandeling van de Vryheit in den Burgerstaet* van de hand van de Zeeuwse regent Lieven de Beaufort. Voor de zaak van de stadhouder schreven twee gedistingeerde Friezen, Wybrandus van Itsma en Epo Sjuk van Burmania, een aantal *Schuite- en Jagt-praatjes*. De Beaufort werd verdedigd in een tweetal publikaties, de *Vrymoedige Bedenkingen over de Vryheid* en het *Aanhangsel van de Vrymoedige Bedenkingen*, beide toegeschreven aan de eminente jurist Cornelis van Bynkershoek¹. De directe aanleiding voor deze uitwisseling van gedrukte opinies was de positie van Willem Karel Hendrik Friso, de latere Willem IV. In 1729 was hij persoonlijk zijn stadhoudersschappen gaan uitoefenen; in de jaren dertig bestonden er meningsverschillen over de wenselijkheid van een benoeming tot generaal in het Staatse leger en een lidmaatschap van de Raad van State. Het waren echter vooral de dévasselage van Veere en Vlissingen in 1732 en het huwelijk met de dochter van George II, prinses Anna van Hannover, die de gemoederen hevig in beroering brachten². Hoewel de schriftelijke strijd ruime aandacht aan de meeste van deze punten besteedde, werd ook regelmatig een hoger abstractieniveau bereikt. Tijdgenoten en ook latere achttiende-eeuwse generaties zagen het belang van deze polemiek duidelijk in, doch in de moderne historiografie is zij nimmer uitvoerig besproken³.

1 Zie voor de volledige titels van deze geschriften de bij dit artikel gevoegde lijst. De besprekingsvolgorde is niet chronologisch.

2 P. Geyl, *Willem IV en Engeland tot 1748 (Vrede van Aken)* ('s-Gravenhage, 1924) 1-71; G. J. Schutte, 'Willem IV en Willem V', in: C. A. Tamse, ed., *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen aan den Rijn, 1979) 187-193.

BMGN, CII (1987) afl. 3, 476-497

Zowel deze stilte als het weinig dat men wel over dit debat heeft opgemerkt is onthullend voor de manier waarop het politieke denken in de Republiek in de eerste helft van de achttiende eeuw vaak wordt tegemoetgetreden. Allereerst is het niet ongebruikelijk om een moralistische veroordeling van het van zijn beleden principes afwijkende persoonlijke gedrag van een schrijver in de plaats van een analyse van zijn geschriften te stellen. Lieven de Beaufort is door zijn participatie in de Tholense vriendschap herhaaldelijk het slachtoffer geworden van een dergelijke eenzijdige benadering⁴. Geyl verweet hem 'onbeschaamde schijnheiligheid' en nog recentelijk werd de *Verhandeling* op grond van dezelfde beoordelingscriteria en geïsoleerde citaten 'weinig verheffend' genoemd⁵. Als het werkelijk zo eenvoudig was om een auteur terzijde te schuiven, dan zouden wij menige grote naam uit de canon van het westerse politieke denken moeten schrappen.

Wellicht gevaarlijker, want serieuzer te nemen, is de in het prosopografisch geïnspireerde onderzoek naar de 'hoge politiek' welhaast inherente tendens om het politieke vertoog tot een factor van geringe betekenis te reduceren. Laat ons ook dit aan de hand van een voorbeeld illustreren. In een onlangs verschenen mooie studie over de elite van Gouda in de achttiende eeuw merkt de auteur niet alleen op dat hij de ideologische en religieuze denkbeelden van de door hem bestudeerde groep grotendeels buiten beschouwing zal laten, maar ook dat die denkbeelden niet van direct belang zijn bij de beantwoording van de vraag hoe de elite zich handhaafde⁶. Het wordt met andere woorden al van tevoren onwaarschijnlijk geacht dat het politieke vertoog van de elite een belangrijk middel bij het creëren of continueren van een hegemoniale positie was. Een dergelijk aphorisme zal velen tegenwoordig, gezien onze toegenomen gevoeligheid voor linguïstische vormen van dominantie, niet meer als plausibel voorkomen⁷.

Het meest fundamentele bezwaar echter dat men tegen de thans beschikbare historiografie over het politieke denken in de eerste helft van onze achttiende eeuw moet maken is dat zij de neiging vertoont om de reikwijdte van de ideologische geschillen uit die periode te onderschatten en om de overgebleven tegenstellingen vervolgens op grond van een voor het nageslacht evident geachte futiliteit of een vermeend gebrek aan realisme te bagatelliseren. De these van bijvoorbeeld I. L. Leeb is dat het

3 Een aantal van de genoemde geschriften werd onmiddellijk herdrukt, zie literatuurlijst. In 1757 werden de *Schuite- en Jagt-praatjes* opnieuw uitgegeven, ditmaal in een band (Knuttel 18562). Pieter Paulus besprak het debat in zijn *Verklaring der Unie van Utrecht* (4 din, 2de dr.; Utrecht, 1775-1777) I, 271-274. Voor Elie Luzacs aanval op de Beaufort, zie noot 17.

4 Voor De Beauforts rol zie R. Broersma en R. Fruin, ed., 'Correspondentiën in steden van Zeeland', *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, XXIII (1902) 283-297.

5 P. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse Stam* (3 dln.; Amsterdam-Antwerpen, 1948-1959) II, 315; J. A. F. de Jongste, 'Een bewind op zijn smalst. Het politieke bedrijf in de jaren 1727-1747', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (15 dln.; Haarlem, 1977-1983) IX, 49.

6 J. J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad. Gouda 1700-1780* (Dieren-Amsterdam, 1985) 12.

7 Men denke bijvoorbeeld aan het werk van M. Foucault. Vergelijk F. R. Ankersmit, *Denken over geschiedenis. Een overzicht van moderne geschiedfilosofische opvattingen* (Groningen, 1984) 251-256.

politieke debat zich tot diep in de achttiende eeuw voornamelijk in termen van vaderlandse geschiedenis en staatsrecht afspeelde en bovendien slechts oppervlakkige ideologische verschillen toonde⁸. Het eerste gedeelte van deze in brede kring aanvaarde stelling lijkt gebaseerd op een selectieve lectuur van het bronnenmateriaal, het tweede gedeelte heeft alleen retrospectief misschien enige waarschijnlijkheid en is dus voor de historicus van het politieke denken minder relevant. De historische actoren die het land met pamfletten overspoelden zouden zeker vreemd hebben opgekeken bij de mededeling dat zij zich in feite om niets druk maakten.

Het lijkt nu tijd om het aan de voorgaande opmerkingen ten grondslag liggende uitgangspunt te expliciteren. Dit is de overtuiging dat het bijzonder waardevol zou zijn als wij, in het methodologische voetspoor van de buitenlandse beoefenaren van de nieuwe geschiedenis van het politieke denken, aan het politieke vertoog uit de eerste helft van onze achttiende eeuw een autonoom belang zouden toekennen⁹. Niet het moralistische oordeel, het aphoristische verklaringsmodel of de retrospectieve vaststelling van een ideologische consensus, maar de intensieve bestudering van het contemporaine vocabulair lijkt ons begrip voor dat tijdvak, dat toch echt geen culturele woestenij was, te kunnen vergroten. Aan dit programmatisch verlangen kan in kort bestek natuurlijk geen volledige inhoudelijke uitvoering worden gegeven. In het navolgende hoop ik dan ook slechts twee dingen aannemelijk te maken. Ten eerste, dat er in de jaren dertig van de achttiende eeuw een levendig politiek debat plaatsvond, een debat dat niet beperkt bleef tot de vaderlandse geschiedenis en het vaderlandse staatsrecht, maar dat zich kenmerkte door een grote diversiteit aan argumenten die serieuze aandacht verdienen. Ten tweede, dat de ideologische twistpunten die tussen republikeinen en prinsgezinden bestonden niet futiel maar fundamenteel van aard waren.

II

Zelfgenoegzaamheid en zelfverzekerdheid zijn termen die regelmatig worden gebruikt in beschrijvingen van Lieven de Beauforts *Verhandeling van de Vryheit in den Burgerstaet* 10. Er zijn echter weinig minder gepaste karakteriseringden denkbaar,

8 I. L. Leeb, *The Ideological Origins of the Bavarian Revolution. History and Politics in the Dutch Republic 1747-1800* ('s-Gravenhage, 1973) 57 en *passim*. Vergelijk ook C. R. Emery, 'The Study of Politics in the Netherlands in the Early Eighteenth Century' (Ongepubliceerde Ph. D. dissertatie; Londen, 1967) 78: 'The similarities between de Beaufort and Burmania are far greater than the points of difference — a fact which lends an air of abstraction and irrelevance to the whole dispute'.

9 Bedoeld zijn hier vooral J. G. A. Pocock en Q. Skinner. Vergelijk I. Hamspher-Monk, 'Review Article: Political Languages in Time. The Work of J. G. A. Pocock', *British Journal of Political Science*, XIV (1984) 89-116 en J. Tully, 'Review Article: The Pen is a Mighty Sword: Quentin Skinner's Analysis of Politics', *Ibidem*, XIII (1983) 489-509.

10 P. J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk* (4 dln., 3de, herziene dr.; Leiden, s.a.) III, 390-391; De Jongste, 'Een bewind op zijn smalst', 49. Voor een meer genuanceerde benadering zie Emery, *Politica*, 64-78.

want een diep bewustzijn van de interne en externe fragiliteit van de republikeinse vrijheid doorademt dit hele geschrift. De ontwikkelingsgang van de recente Europese geschiedenis overziend kan De Beaufort slechts constateren dat er weinig reden tot optimisme bestaat. Van door representatieve vergaderingen en door de wet beperkte vorstendommen hebben de meeste staten zich in de laatste eeuwen tot absolute monarchieën ontwikkeld. De gedaante van Europa is daardoor, aldus De Beaufort, ingrijpend gewijzigd. Immers, het gedrag van deze nieuwe heersers wordt gekenmerkt door zucht naar roem, agressiviteit en onbetrouwbaarheid. Ten behoeve van hun enorme staande legers en de overdadige pracht van hun hoven hebben zij hun onderdanen ondraaglijke lasten opgelegd, wat resulteerde in een sterk afnemende economische bedrijvigheid en uiteindelijk in massale ontvolking. Een ruwe schatting leert dat Europa tegenwoordig nog slechts een derde van haar vroegere bevolking telt. Dat deze ontwikkeling ook de Nederlandse Republiek in gevaar brengt, spreekt vanzelf 11.

Het is tegen deze achtergrond dat De Beaufort zijn betoog over de interne aspecten van de republikeinse vrijheid houdt, een betoog dat weliswaar impliciet voortdurend naar onze eigen Republiek verwijst, maar expliciet wordt gepresenteerd als een boven de partijstrijd uitstijgende algemene uiteenzetting, waarin de geschiedenis van de Romeinse republiek de belangrijkste plaats inneemt¹². De inhoud van dit betoog nu past in hoofdlijnen in de denkwereld van het klassieke republikanisme. Teneinde duidelijk te maken in welke betekenis dit begrip hier wordt gebruikt is een kort excurs noodzakelijk. In de discussie over het vroeg-moderne klassieke republikanisme, die vooral sinds de verschijning van J. G. A. Pococks *Machiavellian Moment* in 1975 sterk op gang is gekomen, werd tot voor kort het klassieke republikanisme volkomen vereenzelvigd met een positief vrijheidsidee, terwijl daarentegen het negatieve vrijheidsidee voornamelijk zou worden aangetroffen in juridisch georiënteerde theorieën¹³. Deze tendens werd nog versterkt toen Pocock zelf een model voor de geschiedenis van het vroeg-moderne politieke denken presenteerde waarin werd benadrukt dat de vocabulair van deugd en recht uiteindelijk onderling onverenigbaar waren 14. Een toetsing van dit model aan het Nederlandse republikanisme leidde echter tot de conclusie dat het hier te lande niet ongebruikelijk was om beide vocabulair in één tekst aan te treffen¹⁵. Kenmerkte het politieke denken van

11 *Verhandeling van de Vryheit in den Burgerstaet* (Leiden-Middelburg, 1737) 29-30, 96-99, 142-144, 176-178, 313-315, 509-512.

12 *Ibidem*, "Voorbericht aen den Leser".

13 J. G. A. Pocock, *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition* (Princeton, 1975). Het is vooral door toedoen van J. H. Hexters invloedrijke recensie 'Republic, Virtue, Liberty, and the Political Universe of J. G. A. Pocock' dat de discussie deze wending heeft genomen. J. H. Hexter, *On Historians. Reappraisals of Some of the Makers of Modern History* (Cambridge, Mass., 1979) 255-305.

14 J. G. A. Pocock, 'Virtues, Rights, and Manners: A Model for Historians of Political Thought', in: J. G. A. Pocock, *Virtue, Commerce, and History. Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century* (Cambridge, 1985) 37-50.

15 Vergelijk het commentaar op Pocock door E. O. G. Haitsma Mulier en E. H. Kossmann in *Theoretische Geschiedenis*, IX (1982) 24-36; E. H. Kossmann, 'Dutch Republicanism', in: *L'Età*

onze voorvadersen zich dan door een jammerlijke verwardheid en een inconsistent eclecticisme? Dat moet toch worden betwijfeld. In een aantal recente publikaties heeft Q. Skinner namelijk onze voorstelling van het klassieke republikanisme op een belangrijk punt genuanceerd. Skinner toont overtuigend aan dat in het denken van Machiavelli, die de centrale figuur in het hele debat blijft, de twee vrijheidsconcepties onderling verbonden waren. Het cruciale verschil tussen het door Machiavelli en zijn navolgers uitgedragen klassiek republikeinse vrijheidsbegrip en de vooral in de zeventiende eeuw sterk terrein winnende juridische vrijheidsconceptie was niet dat bij Machiavelli de negatieve vrijheid werd verwaarloosd, maar diens idee dat zij alleen verwerkelijk kon worden wanneer de burgers een leven van deugd en publieke dienst in een zelfbesturende politieke gemeenschap leidden. Publieke vrijheid was met andere woorden instrumenteel noodzakelijk ter handhaving van ieders persoonlijke vrijheid om zijn eigen doelen na te streven. Het was juist deze verbinding die de vertegenwoordigers van een zuiver negatief en juridisch vrijheidsidee negeerden of als arbitrair probeerden voor te stellen¹⁶. En het is precies deze zelfde verbinding die een grondgedachte vormt van De Beauforts *Verhandeling* 17.

Na ons te hebben medegedeeld dat er in de Verenigde Provinciën met uitzondering van Schelius' *Liberias Publica* eigenlijk nooit iets fatsoenlijks over de vrijheid is verschenen, definieert De Beaufort dit begrip als de macht om te doen wat men wil binnen de grenzen van wet en rede¹⁸. Dit is echter niet precies genoeg en dient nader te worden gespecificeerd. De vrijheid bestaat namelijk uit twee onderling verbonden bestanddelen, waarvan het ene betrekking heeft op de bijzondere individuen, het andere op de politieke gemeenschap als geheel. Voor de afzonderlijke burgers betekent de vrijheid

dat sy onder de bescherming der wetten gerust mogen leeven, dat sy haer leeven, vryheit en goederen in alle eigendom en onafhankelyk van alle andere menschen bezitten, en dat sy daer van niet berooft mogen worden, dan door haer eige misbedryf, en by vonnis van haer daegelyksen ofte wettigen Rechter 19.

Teneinde deze individuele vrijheid te waarborgen dient echter te worden voorkomen

dei Lumi. Studi storici sul settecento europeo in onore di Franco Venturi (2 dln.; Napels, 1985) I, 453-486.

16 Q. Skinner, 'Machiavelli on the Maintenance of Liberty', *Politics, Journal of the Australasian Political Studies Association*, XVIII (1983) 3-15; *Idem*, 'The Idea of Negative Liberty: Philosophical and Historical Perspectives', in: R. Rorty, J. B. Schneewind, Q. Skinner, ed., *Philosophy in History. Essays on the Historiography of Philosophy* (Cambridge, 1984) 193-221.

17 Vandaar ook dat Elie Luzac, een vurig verdediger van het volkomen negatieve vrijheidsbegrip, De Beaufort scherp aanviel: *De Zugt van den Heere Raadpensionaris Johan de Witt, Tot zyn Vaderland en deszelfs Vryheid...* (Leiden, 1757) 90; *Hollands Rijkdom...* (4 dln.; Leiden, 1780-1783) III, 212.

18 *Verhandeling*, 3 en 25. Zie over Schelius E. H. Kossmann, *Politieke theorie in het zeventiende-eeuwse Nederland* (Amsterdam, 1960) 32-34.

19 *Verhandeling*, 30.

dat de oppermacht in de staat de kans krijgt de onafhankelijkheid van de bijzondere individuen aan te tasten. Daarom kent de ware vrijheid nog een tweede onderdeel:

... in een Vrye Regeering, te weeten, soodaenige, daer een volle Vryheit is ... daer is de Burgerstaet, het Lichaem van het Volk, soo wel Vry als de bysondere Onderdaenen, en dat niet alleen, maer het heeft syn deel tot de Regeering; jae zelfs de Hooge Regeering, en de Oppermacht van het Land, bestaet in het lichaem van het Volk, ofte de gene die het verbeelden²⁰.

Ter verduidelijking voegt de schrijver op dit punt een lofzang op de Romeinse republiek in, waar iedere burger niet alleen rechtszekerheid genoot maar bovendien als een groot heer zijn vrije stem in alle regeringszaken gaf. Beide aspecten van de vrijheid zouden onder het keizerrijk verdwijnen²¹.

Deze volle vrijheid wordt natuurlijk volstrekt niet gevonden in absolute koninkrijken, maar al evenmin in beperkte monarchieën, in pure aristocratieën of in zuivere volksregeringen, in welke laatste vorm — een veelhoofdig gedrocht — de ongebonden vrijheid van het gemeen onvermijdelijk eindigt in gewelddadigheid²². Ook de door onder meer Polybius hooggeprezen gemengde regeringsvorm wenst De Beaufort echter niet zonder modificatie op twee punten over te nemen. Allereerst is het monarchale element, dat naar hij meent ook in de Romeinse republiek niet echt aanwezig was, overbodig. Fundamenteler is echter dat er niet gestreefd moet worden naar een evenwicht tussen de overgebleven twee vormen, omdat een dergelijke balans altijd onstabiel blijft en tot conflicten leidt. Een synthese van aristocratie en democratie tot iets nieuws moet het doel zijn. De allerbeste regeringsvorm bestaat 'niet in een vermenging van verscheide te saemen, maar in een voorsigtige gemaetigheid, ofte temperament en middeling, tussen de Aristocratie en Democratie'. Dit nu is ook precies de harmonieuze aard van de unieke staatsgewijze regering van de Nederlandse Republiek, een bestel in principe gebouwd op vriendschap, rede, onderlinge toegevendheid en overreding²³.

Om een en ander aannemelijk te maken neemt de schrijver de vergadering van de Staten van Holland en West-Friesland tot voorbeeld. In die vergadering is geen zuivere aristocratie te vinden, want de Hollandse edelen hebben er niet uit kracht van hun geboorte zitting en bovendien stemt geen enkel lid uit eigen naam. Maar zij is ook geen democratie, want het volk heeft er niets te zeggen. Desondanks kan men zeggen dat het volk soeverein is. De Statenvergadering verbeeldt immers het volk, 'waer door de Oppermacht eigentlyk in den boesem van het Volk berust, en is soo wel daer aen eigen, als eertyts aan het Roomse Volk'. De schakel tussen verbeelders en burgers is het niet erfelijke karakter van de vroedschappen, zodat ieder bekwaam en deugdzaam burger in principe tot de regering kan doordringen, dit in tegenstelling tot de situatie in bijvoorbeeld Genua en Venetië²⁴. Deze potentiële toegankelijkheid

20 *Ibidem*, 52.

21 *Ibidem*, 52-60.

22 *Ibidem*, 61-121.

23 *Ibidem*, 130-132 en 139. Citaat op 131.

24 *Ibidem*, 124-130. Citaat op 129.

van regeringsambten was absoluut centraal in de Nederlandse republikeinse retoriek, op zijn minst vanaf De Witts *Deductie* van 1654²⁵. Los van de vraag of deze topos enig waarheidsgehalte had of niet, vervulde hij een groot aantal functies. In de eerste helft van de achttiende eeuw diende hij enerzijds om de politieke heerschappij van de regenten voor te stellen als de volmaakte belichaming van de positieve vrijheid, waardoor aansluiting bij het klassieke republikanisme mogelijk werd. Anderzijds fungeerde hij als een rijke bron van anti-adellijk en anti-stadhouderlijk sentiment.

De in haar volheid genoten republikeinse vrijheid brengt een enorme scala van voordelen met zich mee. Zij maakt de mensen dapper en stimuleert geestelijke werkzaamheid; zij brengt de economische bedrijvigheid tot ongekende hoogten en draagt tenslotte bij tot de algemene welvaart door voor een sterke bevolkingsgroei te zorgen. De Beauforts ideale republiek is kortom geen bar Spartaans legerkamp, maar een commercieel en cultureel florerende staat²⁶. De schrijver heeft nu dus kort gedefinieerd wat de vrijheid is, in welke regeringsvormen zij wordt gevonden en aangegeven, wat haar heerlijke vruchten zijn. Daarmee staan wij echter nog slechts aan het begin van de *Verhandeling*. De Beauforts interesse gaat namelijk niet in de eerste plaats uit naar de exacte definiëring van de vrijheid. Het zijn wat wij misschien anachronistisch de sociologische en psychologische randvoorwaarden voor het voortbestaan van de positieve en negatieve vrijheid mogen noemen die hem fascineren, een preoccupatie die wonderwel past in de denkwereld van het klassieke republikanisme. Daar is meer dan tweederde van het boek aan gewijd; het is op dit terrein dat de auteur zijn grote kennis van de klassieke schrijvers te pas brengt. De toon is die van een pessimistische, Catonische nadruk op de voortdurend bedreigde vrijheid, slechts hier en daar getemperd door een vleugje Ciceroniaanse *prudencia*²⁷. Het model dat deze beschouwingen beheerst, is de ondergang van de Romeinse republiek.

Honderden bladzijden lang zet De Beaufort uiteen wat een tere plant de vrijheid is. Alleen de meest edelmoedige volkeren en mannen van een verheven geest, verstand en deugd, mannen als Demosthenes, Cicero, Marcus Brutus en vooral Cato Uticensis, zijn werkelijk bereid om alles voor de vrijheid op te offeren²⁸. In het algemeen gesproken moet helaas echter worden geconstateerd dat de mensheid geneigd is haar eigenbelang uit het oog te verliezen door de vrijheid, net als de gezondheid, te verwaarlozen, met dezelfde vreselijke en onomkeerbare gevolgen²⁹. Alsof dit nog niet genoeg is, wordt de vrijheid bovendien aanhoudend bedreigd door anti-republikeinse

25 H. H. Rowen, *John de Witt. Grand Pensionary of Holland, 1625-1672* (Princeton, 1978) 385.

26 *Verhandeling*, 144-185.

27 Voor het gebruik van Catonische en Ciceroniaanse vocabulair in de Engelse politiek in de eerste helft van de achttiende eeuw: R. Browning, *Political and Constitutional Ideas of the Court Whigs* (Baton Rouge-Londen, 1982). De manier waarop klassieke modellen in het achttiende-eeuwse Nederlandse politieke denken werden gebruikt verdient meer aandacht. Vergelijk F. M. Tumer, 'British Politics and the Demise of the Roman Republic: 1700-1939', *The Historical Journal*, XXIX (1986) 577-587.

28 *Verhandeling*, 185-225. Het leven van Cato besproken: 211-225.

29 *Ibidem*, 225-228.

propaganda en de meest perverse listen en lagen, waaronder misbruik van het woord zelf. Zo proberen hoofse staatkundigen ons telkens opnieuw te doen geloven dat een door grondwetten beperkt vorst de voorkeur verdient boven een onvermijdelijk door tweedracht gekenmerkte veelhoofdige regering, terwijl de geschiedenis toch zonneklaar bewijst dat de wet tegen een gewapend vorst niet meer bescherming biedt dan een papieren harnas³⁰. Van het sluwe en onoprechte gebruik van de naam vrijheid is zonder twijfel de opkomst van Augustus het beste voorbeeld. Uitgebreid beschrijft De Beaufort hoe Augustus, zonder nog formeel soeverein te zijn en zonder oude namen en instellingen openlijk te veranderen, langzamerhand alle macht aan zich trok en op geraffineerde wijze het Romeinse volk de weg van de slavernij op voerde³¹. De parallel met het optreden van de stadhouders zal de contemporaine lezer niet ontgaan zijn³².

De meest fundamentele oorzaken van het verlies van de vrijheid zijn de al door Polybius benadrukte kwaden *luxus* en *ambitio* ». De weelde was, zoals bekend, een van de meest gebruikte categorieën van sociale analyse in de achttiende eeuw. Het was een veelomvattend concept, dat veel meer aanduidde dan alleen maar een overdadige materiële levensstijl³⁴. De weelde was, ook voor De Beaufort, een slopende ziekte, een ernstige aantasting van de gezondheid van het politieke en sociale lichaam. Pracht en overdaad, het bijna onontkoombare resultaat van overvloed en rijkdom in een land, vormen 'de bronader, waer uyt alle onregeltheden, die de Vryheit eindelyk te gronde doen gaen, voortkomen'³⁵. De weelde creëert allereerst een geld- en roofzucht die de mensen zover brengt dat zij op het laatst, gelijk de burgers van Rome, zelfs bereid zijn hun vrijheid en daarmee hun republiek te verkopen. De weelde brengt ambtsdragers tot corruptie, stort de oude en voornamelijk geslachten van een land in de afgrond en ondermijnt het huwelijk, de basis van de samenleving. Ook de koophandel gaat te gronde, want de mensen worden lui en vadsig en werpen hun geld weg aan nutteloze buitenlandse prullaria. De weelde transformeert zelfs het hele menselijke karakter. Hoogmoed en hovaardij, onverenigbaar met de in een vrije regering vereiste gelijkheid en burgerlijkheid, gaan de boventoon voeren, gevoelens van eer en deugd maken plaats voor een wellustige lafhartigheid en de slavernij staat zodoende voor de deur³⁶.

Zo mogelijk nog verschrikkelijker echter is de *ambitio* of staatzucht, een concept dat ook bij Machiavelli een belangrijke rol speelde³⁷. De staatzucht namelijk

30 *Ibidem*, 245-247.

31 *Ibidem*, 276-291. Vergelijk over het achttiende-eeuwse Augustus-beeld in Engeland H. D. Weinbrot, *Augustus Caesar in 'Augustan' England. The Decline of a Classical Norm* (Princeton, 1978).

32 Zo spreekt De Beaufort bijvoorbeeld over Augustus als 'Kapitein Generael'. *Verhandeling*, 279.

33 *Ibidem*, 293.

34 J. Sekora, *Luxury. The Concept in Western Thought, Eden to Smollett* (Baltimore-Londen, 1977) 1-131.

35 *Verhandeling*, 304. Over het verband tussen rijkdom en weelde *Ibidem*, 505-506.

36 *Ibidem*, 304-348.

37 Skinner, 'Machiavelli', *passim*; *Idem*, 'Idea of Negative Liberty', 208-209.

vernietigt de evengelykheit, vertreet de Wetten, en verheft sig eigentlyk boven syn Medeburgeren, boven de Wetten, en boven syn Vaederland, waer uyt de allergrootste ongeregeltheden, twist, tweedragt, en eindelyk openbaer geweld ontstaen, en waer door in 't vervolg de Vryheit wort verloren, ofte door de waepenen verkragt³⁸.

De staatzucht is als een kanker in de boezem van een vrije staat. Zij verblindt de mensen en maakt hen tot alles bereid, zolang het maar hun eigen verheffing en grootheid dient. Van de twee te onderscheiden hoofdtypes staatzuchtigen maken sommigen, gelijk Julius Caesar, gebruik van openlijke wetsverkrachting en wapengeweld. Anderen gaan, gelijk Pompejus, met list, bedrog, en heimelijke kuiperijen te werk. Tot elke prijs dient te worden voorkomen dat iemand zich, bijvoorbeeld door een combinatie van hoge geboorte, belangrijke ambten en het permanente opperbevel in het leger, zo hoog boven zijn medeburgers verheft dat aan zijn staatzucht geen halt meer kan worden toegeroepen. Dat is, aldus De Beaufort, een van Machiavelli's wijste lessen 39.

De weelde als een welhaast onvermijdelijk gevolg van rijkdom en overvloed en de staatzucht als een voortdurend aanwezige dreiging', het is een weinig opwekkend beeld dat hier geschetst wordt. Als men bedenkt hoeveel republieken aan deze euvels ten onder zijn gegaan, zou men haast wanhopig worden 40. Wat te doen om de vrijheid van de Nederlandse republiek veilig te stellen? Anders dan de gebroeders De la Court toont De Beaufort weinig vertrouwen in institutionele mechanismen⁴¹. Anders dan Machiavelli ziet hij al evenmin veel in wetten⁴². Tegenover weelde en staatzucht zijn wetten niet meer dan spinnewebben, die met een opgeheven hand verbroken kunnen worden 43. Het enige dat de vrijheid uiteindelijk kan waarborgen is de politieke deugd van de regenten, maar ook deze constatering is niet zonder problemen, want de mensheid is zwak.

Net als de samenleving als geheel kunnen de regenten in drie groepen worden ingedeeld. Tussen de twee extreme polen van waarlijk deugdzaam en verdorven staatzuchtigen bevindt zich een brede middengroep van eerlijke lieden van goede wil, doch zonder de moed om alles voor het vaderland op te offeren. In principe zou deze middengroep moeten beseffen dat het haar plicht en belang is om met de echte

38 *Verhandeling*, 349.

39 *Ibidem*, 348-382 en 439-440. De Beauforts verhouding tot Machiavelli kenmerkt zich door ambivalentie. Meestal voert hij de Florentijn op als de schrijver van de 'heillose Staatkunde' van *Il Principe* (172-173, 203-204, 234, 313-314). Anderzijds echter gebruikt hij wel de *Istorie florentine* (in Franse vertaling, 303 en 528) en prijst hij de opmerkingen die Machiavelli 'in syn verhandelingen van de Republyk' heeft gemaakt (439-441).

40 *Ibidem*, 420.

41 Zie over de gebroeders De la Court: E. O. G. Haitsma Mulier, *The Myth of Venice and Dutch Republican Thought in the Seventeenth Century* (Assen, 1980) 120-169. Invoering van instellingen als het Griekse ostracisme, de Romeinse censuur of de Venetiaanse inquisitie acht De Beaufort onwenselijk in de Republiek (485-496). Wel geeft hij in overweging om de hoge gerechtshoven meer bevoegdheden tot toezicht op het gedrag van ambtsdragers te verlenen (498-500).

42 Skinner, 'Machiavelli', 8-13.

43 *Verhandeling*, 501 en 526.

helden van deugd samen te werken. In de praktijk echter blijkt zij zich toch vaak uit traagheid, uit domheid of simpelweg uit angst afzijdig te houden bij conflicten tussen deugdzaame en staatzuchtige regenten. Werd Cato in zijn strijd tegen Caesar en Pompejus niet door zijn mederegenten in de steek gelaten? De deugdzaame regent moet dus een uiterst moeilijk gevecht leveren om de middengroep voor de goede zaak te winnen ⁴⁴. Het loon van zijn inspanning is de ondankbaarheid van de bevolking, die de sobere boodschap dat strenge naleving van de wet en inspanning voor het algemeen belang in republieken een noodzaak zijn, niet graag hoort ⁴⁵. Werkelijk,

als men nu siet, dat sulke voortreffelyke mannen door het Volk selfs, wiens recht sy voorstaen, worden verlaeten, dat sy in ballingschap worden versonden, met geweld ter dood gedoemt, jae selfs door het gemeene volk in stukken worden gescheurt, zal ieder een alsdan van de voorstand van het Vaederland en van de Vryheit niet afgeschrikt worden ⁴⁶?

Moet de eerlijke regent niet, gelijk Sallustius, tot de conclusie komen dat het beter is om het landsbestuur de rug toe te keren ⁴⁷? Uiteindelijk toch niet. Want hoe moeilijk de positie van de deugdzaame regent ook is te midden van een wispelturig volk en lafhartige of staatzuchtige collega's, hij dient desondanks zijn plicht te vervullen en de geschiedenis zal hem daarvoor belonen. Het is immers niet Antonius, maar Cicero die in het geheugen van de mensheid tot in de laatste eeuwen zal leven ⁴⁸.

Aldus gebruikt De Beaufort het hele classicistische arsenaal om de fragiliteit van de republikeinse vrijheid aan te tonen. Zo somber is zijn analyse, dat het een wonder moet heten dat de Nederlandse Republiek in stand blijft. En dat is het ook inderdaad, want in het allerlaatste hoofdstuk blijkt enig optimisme alleen te kunnen worden gerechtvaardigd door ons land tot een door de Goddelijke Voorzienigheid geschapen en instandgehouden bolwerk van de vrijheid te maken ⁴⁹. Alleen deze frappante wending van het klassieke republikanisme naar het idioom van Neerlands Israël stelt De Beaufort in staat zich triomfantelijk terug te trekken uit het door hemzelf geconstrueerde labyrint van bijkans onontkoombaar republikeins verval ⁵⁰.

III

Met de in 1738 verschenen en op twijfelachtige gronden aan Van Bynkershoek

44 *Ibidem*, 232-237 en 472-476.

45 *Ibidem*, 390-397.

46 *Ibidem*, 399.

47 *Ibidem*, 397-399.

48 *Ibidem*, 415-419.

49 *Ibidem*, 532-578.

50 Vergelijk C. Huisman, *Neerlands Israël. Het natiebeseef der traditioneel-gereformeerden in de achttiende eeuw* (Dordrecht, 1983).

toegeschreven *Vrymoedige Bedenkingen over de Vrijheid* verlaten wij de wereld van het klassieke republikanisme voor die van de republikeinse theologie en contract-leer 51. In een abstracte redenering, waarin de Nederlandse Republiek pas tegen het einde aan bod komt, benadrukt de schrijver dat vrijheid opgevat als een volkomen gebrek aan beperkingen en een volstreekte onafhankelijkheid niets te maken kan hebben met de vrijheid van de mens om als redelijk schepsel Gods naar bepaalde in de schepping verankerde doelen te streven⁵². Vrijheid en godsdienst kunnen, zo suggereert hij, onmogelijk zonder elkaar bestaan. Door goddeloosheid immers verandert vrijheid in ongebondenheid en door slavernij verandert godsdienst in bijgeloof⁵³. Het betoog van de *Vrijmoedige Bedenker* valt in drie delen uiteen. Allereerst onderzoekt hij wat de vrijheid voor de mens oorspronkelijk en in het algemeen inhoudt. Vervolgens constateert hij dat de mensheid deze algemene, natuurlijke vrijheid niet langer geniet en geeft hij de weg aan om haar terug te winnen. Tenslotte toetst hij de situatie in zijn vaderland aan de in het voorgaande ontwikkelde theorie.

De vrijheid is, aldus de *Bedenker*, bijzonder moeilijk te definiëren omdat het begrip eerder op de afwezigheid van iets duidt dan op iets positiefs. In het algemeen echter kan onder vrijheid het best worden verstaan het vermogen van het individu om, ongehinderd door dwang, zijn handelen af te stemmen op de door God gecreëerde natuurlijke scheppingsverbanden. Alleen binnen de grenzen van de Goddelijke orde heeft het begrip zin, daarbuiten heeft het geen oriëntatiepunt⁵⁴. Ziet de mens als redelijk schepsel dit eenmaal in, dan zal hij zijn vrijheid ten opzichte van God opvatten als het nastreven van het doel van de schepping, te weten de vereniging met God in liefde, en ten opzichte van zijn medemens als het nastreven van harmonieuze en onbaatzuchtige samenwerking 55. De grootste bedreiging voor de aldus opgevatte vrijheid vormen wat de schrijver telkens aanduidt als 'de geweldige aanvallen van de quaade begeerlijkheden en vooroordelen', die de mens tot slaaf van zichzelf of van anderen maken⁵⁶.

Die kwade begeerten blijken dan ook de belangrijkste reden te zijn waarom de schrijver de vraag of de mens thans nog in zijn oorspronkelijke vrijheid leeft negatief moet beantwoorden. Iedereen die om zich heen kijkt, kan zien hoe de mensen als woeste tijgers alle banden van liefde verscheurd hebben en als geketende slaven der zonde leven. Gedreven door kortzichtige en slechte passies hebben zij, met verschrikkelijke gevolgen, zichzelf in plaats van God centraal gesteld⁵⁷. Omdat het redelijke menselijke inzicht in de natuurlijke verbanden van de scheppingsorde niet toereikend

51 O. W. Star Numan, *Cornells van Bynkershoek. Zijn leven en zijne geschriften* (Leiden, 1869) maakt geen melding van de *Bedenkingen*. W. H. de Beaufort, 'Een vergeten boekje', *Nieuwe Bijdragen voor Reglsgeleerdheid en Wetgeving*, XX (1870) 201-213 kan geen sluitend bewijs leveren.

52 *Vrymoedige Bedenkingen over de Vryheid. Strekkende tot een vervolg van de Vryheid in den Burgerstaat...* (Amsterdam, 1738) bijvoorbeeld 24-25.

53 *Ibidem*, 'Opdragt aan de Liefhebbers der Vryheid'.

54 *Ibidem*, 7-8.

55 *Ibidem*, 15-51.

56 *Ibidem*, bijvoorbeeld 32 en 50.

57 *Ibidem*, 52-61.

is gebleken om de oorspronkelijke vrijheid te behouden, zal God de mensheid op een andere manier tot de vrijheid moeten terugleiden. Die manier nu is de vereniging met Jezus Christus. De grondslag van ons herstel in onze oorspronkelijke vrijheid is

dat wy een eygendom van *Christus* worden, die ons het beginzel van onze Vryheid, het welk een beginzel van de Liefde Gods is, schenkt; zo dat wy vry worden, naar maate dat het Geloof sterk word⁵⁸.

Pas na de dood zullen wij, in een volkomen vereniging met God in liefde, volledig in onze oorspronkelijke vrijheid worden hersteld, en die zelfs overtreffen. Tot die tijd bevordert alles wat ons op aarde tot die vereniging opleidt de vrijheid. En niets leidt ons meer tot die vereniging op dan de wet van liefde tot God en de naaste⁵⁹.

Uit dit alles volgt dat het zaak is om een samenlevingsvorm te vinden waarin die liefde tot God en de naaste zo goed mogelijk gerealiseerd wordt en waarin de op aarde altijd aanwezige kwade menselijke begeerten zoveel mogelijk worden ingedamd, een samenlevingsvorm kortom die vrij kan worden genoemd. Een dergelijke samenleving moet, aldus de Bedenker, aan drie eisen voldoen. Ten eerste mag de overheid niets anders voor ogen hebben dan het algemeen welzijn, dat door liefde, heiligheid en rechtvaardigheid dient te worden nagestreefd. Om dit te garanderen is er op aarde een macht nodig die toeziet op de overheid, want de sancties van de eeuwigheid zijn ontoereikend⁶⁰. Die macht tenslotte — het is hier dat de Bedenker zijn contractsleer opvoert — kan geen andere zijn dan die van het volk of zijn verbeelders. Omdat de ene mens van nature geen recht tot heerschappij over de andere heeft, is de relatie tussen overheid en onderdanen gebaseerd op een contract. De gekozen overheid verplicht zich het algemeen welzijn te handhaven, terwijl de kiezers of onderdanen zich verplichten tot gehoorzaamheid en eerbied. Wanneer de overheid echter in gebreke blijft, kunnen de onderdanen haar eenvoudigweg vervangen⁶¹. Ik besef dat dit een teer en gevaarlijk punt is, roept de schrijver uit, maar deze simpele theorie is de doodsteek voor de onbepaalde macht en daarom volstrekt onmisbaar⁶².

In welke regeringsvorm worden de drie genoemde vereisten voor de vrijheid het best gerealiseerd? De monarchie komt niet eens ter sprake. De erfelijke aristocratie wordt verworpen omdat daar, zowel buiten als binnen de regering, iedere beperkende macht ontbreekt. Maar ook de zuivere volksregering is ongeschikt, want de driften van het gemeen doen vrijheid binnen de kortste tijd in losbandigheid verkeren.

58 *Ibidem*, 65.

59 *Ibidem*, 66-67.

60 *Ibidem*, 67-75.

61 *Ibidem*, 75-77. Het feit dat de mens een schepsel Gods is stelt overigens inherent beperkende voorwaarden aan de aard van het contract. Het is hem namelijk verboden om zich volkomen aan de macht van een ander over te leveren, omdat hij daarmee het doel van de schepping zou verloochenen. *Ibidem*, 219-220.

62 *Ibidem*, 77-78.

Evenals De Beaufort noemt de Bedenker de zuivere democratie een gedrocht met veel hoofden 63. De beste oplossing lijkt een gematigde democratie,

zodanig een *Democratia* ... daar niet eenige wéynigen, maar een talryke vergaadering van de beste, gegoedste en deugdzaamste Onderdaanen, het geheele Lichaam van den Onderdaan verbeeld; dewelke een recht hebben, om niet alleen de Overheeden te verkiezen, maar ook om haar tot het onderhouden der Wetten, en gemeen welzyn te verplichten⁶⁴.

De schrijver moet natuurlijk nog uitleggen op grond waarvan die grote vergadering de onderdanen mag verbeelden of representeren. Waar De Beaufort in zijn klassieke republiek de carrière open voor talent als waarborg voor participatie en adequate representatie had benadrukt, kiest de Bedenker geheel in de lijn van zijn eerdere redenering voor een formeel-juridische overdracht van rechten. Slechts een oorspronkelijke vrije verkiezing door de gemeente namelijk kan de grote vergadering haar bevoegdheid tot representatie verlenen⁶⁵.

De organisatie van de Nederlandse Republiek kan dit alles verduidelijken. De steden vormen daar de basis van het staatsbestel en zij worden bestuurd door middel van een democratie in de vorm van de vroedschap. De schrijver neemt Amsterdam als voorbeeld en anticipeert de kritiek door zelfde vraag op te werpen of de raad van die stad geen oligarchie genoemd moet worden. Zij wordt toch immers door coöptatie aangevuld? Zeker, maar daarom is er nog geen sprake van een oligarchie. Want de burgers van Amsterdam hebben, vanwege de onrust die herhaalde verkiezingen met zich meebrachten, besloten om hun verkiezingsrecht aan de vroedschap over te dragen, 'waarom den Raad als door de Burgery verkooren, moet aangemerkt worden, door dien de aankomende verkooren word, uyt kracht van die overgift der Burgery aan den Raad'. De vrijheid en democratie zouden alleen werkelijk ondergraven worden door het erfelijk maken van de vroedschapsposten. Daarmee zouden namelijk overwegingen van bekwaamheid en deugd als criteria verdwijnen en zou, erger nog, het door de onderdanen aan de raad afgestane verkiezingsrecht vernietigd worden⁶⁶. Dat het erfelijkheidsbeginsel onze hele vrije constitutie zou vernietigen toont de auteur vervolgens ook voor de regeringsniveaus van provincie en unie aan, niveaus die uiteindelijk van de stedelijke democratie afhankelijk blijven⁶⁷.

De Bedenker, die ons in razend tempo van de Goddelijke bedoelingen met de mensheid naar de stedelijke raadskamers heeft geleid, stelt vervolgens vast dat het erfstadhouderschap niet tot de vrije constitutie van de Republiek kan behoren, omdat het uit zijn aard met de vrijheid strijdig is⁶⁸. Niemand kan immers garanderen dat

63 *Ibidem*, 80-88.

64 *Ibidem*, 88.

65 *Ibidem*.

66 *Ibidem*, 94-99. Citaat op 98.

67 *Ibidem*, 100-104.

68 *Ibidem*, 109. Er is overigens ook historisch en staatsrechtelijk geen reden om er een stadhouder op na te houden. Immers, in 1581 is de grafelijkheid aan de staat gedevolueerd. En net

een erfelijke post altijd door bekwame personen zal worden bezet. En zelfs al zou een stadhouder uitmuntende capaciteiten hebben, dan nog zal hij door het karakter van zijn positie altijd omringd worden door 'vlyers, kaale Edellieden, en bastaarden van Grooten', die hem zijn macht zullen doen misbruiken. Die politieke en militaire macht, tenslotte, is zo groot dat er nauwelijks een halt aan kan worden toegevoerd⁶⁹. Natuurlijk kunnen ook in een stadhouderloos bestel misbruiken voorkomen, maar de gevolgen daarvan blijven veel beperkter en zijn niet onomkeerbaar. Ten eerste heeft niemand macht genoeg om zich met geweld te handhaven. Daarnaast worden veel belangrijke kwesties met eenparigheid van stemmen besloten, waardoor de kans klein is dat enkele regeerders alle anderen kunnen corrumperen. Tenslotte betekent de onderlinge gelijkheid in aanzien en rang, een gelijkheid die door een eminent hoofd doorbroken zou worden, dat niemand geneigd is om zomaar een collega te gehoorzamen⁷⁰.

Het is allemaal glashelder, zo meent de Bedenker, maar toch verlaat hij ons met een pessimistisch geluid. Het gedrag van de moderne Hollanders geeft hem namelijk weinig reden om te veronderstellen dat zij zijn republikeinse lessen ter harte zullen nemen. Door de verkwisting en buitensporige levenswijze die de sobere levensstijl van onze voorouders hebben verdrongen, zijn velen aan de rand van een materieel en geestelijk bankroet gebracht. Dergelijke lieden nu krijgen, omdat zij van de deugd hebben leren walgen, een afkeer van de vrijheid. Teneinde aan hun zucht tot een lui en wellustig leven te voldoen, kunnen zij nog slechts om een stadhouder of zelfs om een soeverein vorst met een prachtig hof en vele bedienden roepen⁷¹. Zo blijkt de weelde niet alleen voor het klassieke, maar ook voor het theologisch-juridische republikanisme een dodelijke bedreiging te vormen.

IV

Het prinsgezinde verweer tegen deze republikeinse beschouwingen bestond, aldus Geyl, uit 'niets dan juridische, constitutionele, historische redekavelingen'⁷². Het is ontegenzeggelijk juist dat dit soort zaken een prominente rol speelt in de *Schuite- en Jagt-praatjes*. Telkens opnieuw treft men daar gedetailleerde juridische beschouwingen aan over het markizaat van Veere en Vlissingen of over Willem Karel Hendrik Friso's recht op een generaalspost of een plaats in de Raad van State⁷³. Telkens opnieuw ook hoort men benadrukken dat het stadhouderschap een onmisbare en in

zomin als de graven voor 1581 verplicht waren om een stadhouder aan te stellen, zijn de Staten dat nu. *Ibidem*, 104-106.

69 *Ibidem*, 106-112. De Bedenker ontkent niet dat de tijdelijke aanstelling van een streng beperkte stadhouder in bepaalde noodsituaties nuttig kan zijn. Hij trekt hier een vergelijking met het ambt van *dictator* in Rome. *Ibidem*, 110 en 185.

70 *Ibidem*, 112-113.

71 *Ibidem*, 125-128.

72 Geyl, *Nederlandse Stam*, II, 330.

73 Bijvoorbeeld *Eerste Schuite-praatje*, 1-8 en 22-46.

de Unie van Utrecht vastgelegde eenheidsbrengende rol in ons bestel vervult. Zonder dit ambt zal de harmonie tussen de provincies een hersenschim blijven⁷⁴. Telkens opnieuw tenslotte wordt de loopbaan van vroegere stadhouders besproken, met smalende verwijzingen naar de recent verschenen levens van Willem I en Frederik Hendrik. Deze historische beschouwingen dienen natuurlijk om te bewijzen dat de stadhouders niet de blinde machtswellustelingen uit de door een schaamteloze on-dankbaarheid gekenmerkte republikeinse voorstelling waren en dat zij nimmer naar de soevereiniteit hebben gestreefd⁷⁵.

Maar achter dit oppervlakkige gekibbel kan men toch ook iets diepers ontdekken. Op het meest fundamentele niveau ontkennen de prinsgezinden namelijk enerzijds de relevantie van de republikeinse benadering, terwijl zij anderzijds een alternatief argumentatiemodel naar voren schuiven. Het eerste doen zij op twee manieren. Allereerst verwerpen zij het republikeinse gebruik van de historie. De Beauforts humanistisch-classicistische betoogtrant, waarin de *similitudo temporum* impliciet een belangrijke rol speelt, stuit op volslagen onbegrip bij de Orangisten.

Ik weet waarlijk niet [aldus de Jagt-prater] wat rasernye de menschen van deese tyt besit, dat sy de oude en nieuwe Geschiedenissen ... so die van de grootste Mannen syn beschreeven, door gesogte uitleggingen zoeken te verwarren, alsof sulks eenig meerder gesag en aansien aan hun *Staatsgewyse Regeeringe* gaf⁷⁶.

Die eindeloze analogieën en die meestal irrelevante buitenlandse voorbeelden dragen helemaal niets bij tot een beter begrip van onze eigen vrijheid⁷⁷. Maar, en hier komen wij bij het tweede verwijt, ook de abstracte betogen over de aard van de vrijheid waar de republikeinen zo dol op zijn, moeten als pedant en zinloos worden beschouwd.

Het schijnt of een *Républicains* Schryver geen nette kennis van de Historie der Republiek behoeft te hebben en dat daar toe nu maar vereischt wort een *fleem*, om wat discoursen over het woord *Vryheit* te maaken⁷⁸.

Tegenover de historische parallel en de abstracte politiek-theoretische verhandeling

74 Bijvoorbeeld *Jagt-praatje, eerste stuk*, 97-99; *Ibidem, tweede stuk*, 11-13; *Ibidem, derde stuk*, 112-123.

75 Bijvoorbeeld *Eerste Schuite-praatje*, 8-12; *Tweede Schuite-praatje*, 3-9 en 16-25; *Jagt-praatje, eerste stuk*, 84-97. De bedoelde levens zijn [L. F. de Beaufort], *Het leven van Willem de I ....* (3 dln.; Leiden-Middelburg, 1732) en [P. de Clerq], *Het leven van Frederik Henderik...* (2 dln.; 's-Gravenhage, 1737).

76 *Jagt-praatje, derde stuk*, 153-154.

77 Bijvoorbeeld *ibidem, eerste stuk*, 33; *Ibidem, tweede stuk*, 108-109 en 121. Vergelijk over De Beauforts geschiedopvatting G. J. Schutte, 'Grondvester of belager der vrijheid? Willem van Oranje in de ban der achttiende-eeuwse tegenstellingen', in: E. O. G. Haitsma Mulier, A. E. M. Janssen, ed., *Willem van Oranje in de historie 1584-1984. Vier eeuwen beeldvorming en geschiedschrijving* (Utrecht, 1984) 64-69.

78 *Jagt-praatje, derde stuk*, 150.

stellen de prinsgezinden met andere woorden op principiële gronden het vaderlandse historische en staatsrechtelijke precedent. Zozeer zijn zij van het belang daarvan overtuigd, dat zij de republikeinen zelfs beschuldigingen van het voeren van een systematische campagne om het vaderlands verleden onbekend te houden. De gehuurde pennen van de republikeinse auteurs verduisteren in een eindeloze stroom geschriften de historische waarheid, terwijl de republikeinse regenten de relevante historische materialen zorgvuldig in hun kluizen verborgen houden, of, liever nog, door de mot laten verteren⁷⁹. Het verval van de nationale historische en staatsrechtelijke kennis is een constant thema in de *Schulte- en Jagt-praatjes* en Hubers aansporing om het nationale staatsrecht te bestuderen wordt veelvuldig herhaald⁸⁰.

Deze prinsgezinde opwindning over het precedent wordt begrijpelijk wanneer wij haar bezien tegen de achtergrond van het kernstuk van de Orangistische politieke leer in deze pennestrijd. Dit kernstuk kan het best omschreven worden als een variant van het met name uit de Engelse historiografie bekende 'ancient constitutionalism'⁸¹. De essentie van deze denktrant is het benadrukken van de wenselijkheid van continuïteit en de overtuiging dat iedere afwijking van de oorspronkelijke constitutie van een land de eerste stap op weg naar de volledige ondergang van het politieke lichaam is. Voor de prinsgezinden, dat behoeft hier nauwelijks te worden herhaald, was het stadhouderschap natuurlijk een integraal onderdeel van onze oude constitutie⁸². Vrijheid wensen zij gedefinieerd te zien als de heerschappij van de wet, waarbij onder wet de oorspronkelijke constitutie moet worden verstaan. De regenten hebben volstrekt niet de bevoegdheid om daar ook maar het minste aan te wijzigen⁸³. Wordt er toch iets veranderd, dan is de ellende niet meer te overzien, want het is zeker

dat de Koninkryken of Staten na hun ondergang hellen, die van de vaste gronden, waar op sy gebout syn, afwyken, en sig op waggelende en onvaste fundamenten betrouwen, die de ervarenheit self geleert heeft, dat het geheele edifice konden doen instorten en in een puin-hoop veranderen⁸⁴.

79 *Ibidem*, tweede stuk, 1-4 en 87. Vergelijk over de toegankelijkheid van archieven in de achttiende eeuw J. Roelevink, 'Bewezen met authenticque stukken'. Juridisch-oudheidkundige drijfveren tot het uitgeven van teksten op het gebied van de vaderlandse geschiedenis in de achttiende eeuw', in: K. Kooijmans, e.a., ed., *Bron en publikatie. Voordrachten en opstellen over de ontsluiting van geschiedkundige bronnen, uitgegeven bij het 75-jarig bestaan van het Bureau der Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis* ('s-Gravenhage, 1985) 86 vlg.

80 *Tweede Schuïte-praatje*, 'Voorreden'; *Jagt-praatje*, tweede stuk, 137-138; *Ibidem*, derde stuk, 76-83.

81 J. G. A. Pocock, *The Ancient Constitution and the Feudal Law. A Study of English Historical Thought in the Seventeenth Century* (Cambridge, 1957) is het klassieke werk op dit gebied. Vergelijk ook M. I. Finley, *The Ancestral Constitution* (Cambridge, 1971).

82 Over het gevaar van het afwijken van de oorspronkelijke constitutie bijvoorbeeld *Eerste Schuïte-praatje*, 16-17. In het *Jagt-praatje*, derde stuk, 145-149, wordt benadrukt dat het gezegde *Boni civis est praesentem reipublicae stalum tueri eumque mutatum nolle* eigenlijk inhoudt dat de goede burger de oorspronkelijke constitutie van zijn land moet blijven aanhangen, zelfs na een verandering daarin.

83 *Jagt-praatje*, tweede stuk, 131-134.

84 *Ibidem*, eerste stuk, 103-104.

Het voorbeeld van de Engelse burgeroorlog toont dit duidelijk aan. Een met republikeinse dweepers gevuld parlement schafte in dat land de monarchie en het Hogerhuis af, vernietigde daarmee de oude constitutie en zette zodoende een serie gebeurtenissen in gang die onvermijdelijk eindigde in Cromwells militaire terreurbewind⁸⁵. Het scenario is altijd hetzelfde. Handig gebruikmakend van libertaire retoriek beginnen enkele ambitieuze lieden, in feite alleen uit op hun eigen verheffing, te suggereren dat 'de voorregten van een huys of lid van Regeering te groot syn voor een vry volk, en dat die moeten worden vermindert of geheel uitgerooid'. Zij brengen daarmee het volk in beweging en grijpen vervolgens zelf, met behulp van de gewapende gemeente en het leger, alle macht. Zodra zij die stevig in handen hebben, weigeren zij om verder nog iets te veranderen, al hun beloftes ten spijt. Slechts het vasthouden aan de oude regeringsgesteldheid en het handhaven van iedere persoon, groep of stand in zijn oorspronkelijke rechten en privileges kan dergelijke excessen voorkomen⁸⁶.

Het contrast tussen de republikeinse en prinsgezinde benadering kunnen wij misschien het best verhelderen door een korte blik te werpen op de rol die Engeland in de discussie speelt. In het algemeen is het trouwens opmerkelijk hoe frequent beide partijen naar de Engelse cultuur verwijzen. Over het Engelse politieke model ontstaat een echte gedachtenwisseling, omdat ook de Orangisten bereid zijn dit voorbeeld als relevant te erkennen. De aanzet tot die discussie is een prinsgezinde lofzang op de Britse gemengde monarchie, in antwoord op De Beauforts uitlatingen over de overbodigheid van het monarchale element in vrije regeringen. De Engelsen hebben, aldus de Jagt-prater, alle reden om hun constitutie voor de natuurlijkste en de volmaaktste te houden.

By de Konink als het hoofd is alleen de glans en luister van de Oppermagt, versterkt met al het Gesag, waardoor hy syn volk in het generaal kan beschermen, en yder in het particulier syn Koninklyke gunsten doen gevoelen; syn groote Raad, waar meede hy over het opleggen van schattingen en andere gewigtige saaken syn Ryk betreffende delibereert, is gecomponeert uit alle deelen van het geheele ligchaam van Staat,

85 *Ibidem*, tweede stuk, 120-124. De prinsgezinden menen overigens dat de ideologische wortels van het principiële republikanisme, zoals dat in ons land voor het eerst in het eerste stadhouderloze tijdperk werd uiteengezet, in Engeland moeten worden gezocht. Bijvoorbeeld *Jagt-praatje*, derde stuk, 111-112: "t Was na de dood van *Willem de 2de*, wanneer men in ons Verenigd Nederlandt eerst so begon te discoureren, en nieuwe argumenten op te zoeken, om het Stadhouderlyk bewint, als eigentlyk tot de Regeering niet behorende, te mortificeren: Uit Engelandt was doen een nieuwe Philosophie omtrent de Regeering overgewaid, waar by men stelde, dat de Koningen niet anders waaren als simpele Ministers, aan wien het Volk na welbehagen de hulde maar konde opseggen, gelyk het so genoemde Lagerhuys ook deede, met te verklaren dat het Ampt van Konink was onnodig, lastig en gevaarlyk voor de vryheit, en het Hogerhuys onnut; van deese oorspronkelyke magt des volks bedienden sig die geene, die na verandering haakten, so lang, tot dat Eedel en Oneedel onder het gesag van de saabel raakte. Deese leere konde by ons geen andere applicatie hebben, als dat Princen en Lieden van groten huys verdagt gemaakt wierden...".

86 *Jagt-praatje*, Meede stuk, 132-133. Citaat op 133.

de Voornaamste van het volk, de grote Adel verschynen daar in behoorlyke luister beneffens de Geestelyken; de gemeene Adel, de Notabelen ten platten lande, de Burgers, Geleerden, en met een woort alle communiten, die een wel gereguleerde Staat uitmaken, syn leeden van het Parlement, die op een vrye wyse haar belangen tot nut van het gemeen voordragen⁸⁷.

In dit kostelyke *regnum mixtum* kan de koning niemands recht verkrachten. Ook zal hij niet door slechte raadgevers worden omringd, want zijn ministers kunnen voor de rechter worden gebracht. En het resultaat van dit alles? Een ongekende toename van Englands macht en koophandel en een bloeiend cultureel leven⁸⁸.

Engeland is voor de prinsgezinden echter meer dan een buitengewoon succesvol voorbeeld van een gemengde staatsvorm met een sterk monarchaal element. Het Britse model is vooral zo aantrekkelijk omdat het op volmaakte wijze de leer belichaamt dat de oude constitutie niet veranderd mag worden. Englands grootheid is gebaseerd op het vasthouden aan de oorspronkelijke constitutie. Die constitutionele continuïteit zorgt ervoor dat de rechten en vrijheden van alle maatschappelijke groepen in dat land beter en met meer kennis worden verdedigd dan waar ook in Europa. Iedereen is immers van de relevante historische en staatsrechtelijke preceden-ten op de hoogte. Terwijl in andere landen — de Jagt-prater refereert hier natuurlijk onder meer aan zijn stadhoudersloze vaderland — de grondwetten voortdurend worden veranderd door de toevallig bovenliggende partij en men voor het bekleden van een politiek ambt geen kennis maar alleen de gunst van de hoofden der cabalen nodig heeft, is in Engeland 'een Parlements-Heer, die onkundig is in de Historie, wetten, oude herkomens en costuimen van syn Land ... een stom, kragteloos en veragtelyk lid van die vergaderinge'⁸⁹.

Wat hebben de republikeinen nu voor antwoord op dit Engelandbeeld? In het algemeen gesproken vinden zij de prinsgezinde gelijkstelling van oud en goed eigenlijk maar dwaas. 'Wat weleer is geschied, doet ter zake niet; daar zijn meer zaken geschied, die men met reden anders zou wensen', merkt de Vrijmoedige Bedenker geërgerd op wanneer hij voor de zoveelste maal met een precedent wordt geconfronteerd⁹⁰. De Beaufort refereert kort aan Engeland in zijn bespreking van wat hij de bepaalde eenhoofdige regering noemt. Dat is in theorie geen slechte vorm, zo meent hij, en men kan er een aanzienlijke rechtszekerheid aantreffen. Het grote probleem is echter dat in de praktijk het evenwicht tussen de soevereiniteit van de kroon en de rechten en vrijheden van het volk bijzonder moeilijk te handhaven is en meestal naar de kant van de vorst doorslaat. Vorsten kunnen namelijk, vooral in het moderne Europa, over een grote gewapende macht beschikken en schromen niet om daar gebruik van te maken, zoals de opkomst van het absolutisme aantoonde⁹¹. De Vrijmoedige Bedenker is specifiek. Hij benadrukt de verschillen tussen Engeland en

87 *Ibidem, eerste stuk*, 11-12.

88 *Ibidem*, 12-13.

89 *Jagt-praatje, tweede stuk*, 135-137. Citaat op 136-137.

90 *Vrymoedige Bedenkingen*, 143.

91 *Verhandeling*, 103-115.

onze Republiek en constateert dat het Engelse voorbeeld bepaald geen navolging verdient. Zeker, de macht van de Britse vorst is niet onbeperkt zoals die van de koningen van Frankrijk of Denemarken. De koning is slechts een onderdeel van de wetgevende macht en bovendien financieel van het parlement afhankelijk. Desalniettemin vormt hij een bedreiging voor de vrijheid. Allereerst kan hij zonder toestemming van het parlement oorlog, vrede en verbintenissen maken en daarmee het land aanzienlijke schade berokkenen⁹². Maar bovendien, en hier horen wij een echo van de contemporaine Engelse oppositie, ligt het in zijn macht om door middel van kuiperijen bij de verkiezingen en de vergeving van ambten en pensioenen het parlement te corrumperen en naar zijn hand te zetten, 'dewyl' er altoos laffe zielen gevonden worden, die gereet zyn om de Vryheid, voor het beminde goud te verraden'⁹³. Dan is er ook nog het Hogerhuis, dat uit erfelijke adel en uit bisschoppen is samengesteld en niet gezegd kan worden het volk te representeren. Een dergelijke instelling is vanzelfsprekend met de ware republikeinse vrijheid onverenigbaar⁹⁴. Reden genoeg, kortom, om te constateren 'dat de Vryheid veel bestaambaarder met de Constitutie van onze Regering is, als in Engeland'⁹⁵. Zo komen dan veel van de reeds eerder gesignaleerde diepgaande meningsverschillen tussen republikeinen en prinsgezinden in de gedachtenwisseling over Engeland duidelijk tot hun recht.

v

Met de hier besproken verhandelingen uit de tweede helft van de jaren dertig was de republikeinse energie nog lang niet uitgeput. In 1741, eenjaar nadat in Den Haag de *Anti-Machiavel* was verschenen, zag onder de titel *Machiavel Républicain* een uiterst curieus en ten onrechte aan De Beaufort toegeschreven traktaat het licht⁹⁶. Dit werk, dat zwaar steunt op J. F. Christs in 1731 gepubliceerde *De Nicolao Machiavello Libri Tres*, bestaat grotendeels uit kritiek op de manier waarop commentatoren vanaf Gentillet tot en met Frederik de Grote en Voltaire de geschriften van Machiavelli hebben geïnterpreteerd⁹⁷. De schrijver houdt ons de ware, republi-

92 *Vrymoedige Bedenkingen*, 175-176.

93 *Ibidem*, 184; Vergelijk H. T. Dickinson, *Liberty and Property. Political Ideology in Eighteenth-Century Britain* (Londen, 1977) 163-192.

94 *Vrymoedige Bedenkingen*, 88-93.

95 *Ibidem*, 176.

96 C. Fleischauer, ed., *L'Anti-Machiavel, par Frédéric H, roi de Prusse, édition critique avec les remaniements de Voltaire pour les deux versions* (Studies on Voltaire and the Eighteenth Century V; Genève, 1958). Voor een recent commentaar vergelijk Th. Schieder, *Friedrich der Grosse. Ein Königtum der Widersprüche* (Frankfurt am Main, etc., 1983) 102-126.

97 *Machiavel Républicain, Tegens den Anti-Machiavel Verdedigt...* (Utrecht, 1741). Ten onrechte is gesuggereerd dat het hier een postuum uitgegeven werk van L. F. de Beaufort betreft: J. I. van Doorninck, *Vermomde en naamlooze schryvers opgespoord op het gebied der Nederlandsche en Vlaamsche Letteren* (2 dln.; Leiden, 1883-1885) II, 367-368. De Beaufort kon immers moeilijk polemiseren met een tien jaar na zijn dood verschenen boek. Dat *Machiavel Républicain* grotendeels een bewerking is van J. F. Christ, *De Nicolao Machiavello Libri Tres...*

keine Machiavelli als een lichtend voorbeeld voor ogen en levert scherpe kritiek op de pedanterie van de politica zoals die aan de vaderlandse universiteiten wordt bedreven en op het gebrek aan goede boeken op dat gebied, 'zynde de meeste dier Boeken met Regtsvraegen uit het Burgerlyke, Roomsche of Natuurlyk Regt opgestapelt en opgehoopt'⁹⁸. In 1742 werd een poging ondernomen om aansluiting te vinden bij het oudere principiële republikanisme van eigen bodem door middel van de publikatie van een geheel nieuwe vertaling van Schelius' *Libertas Publica* 99. Zo bleef men de republikeinse principes uitdragen, hoewel het pessimisme in de vroege jaren veertig mogelijk nog sterker werd. De schrijver van het in 1743 verschenen pamflet *De Deugdelyke Burger* merkt somber op:

De onbaatzugtige Deugd is niet meer in de mode. Daar's een meer dan menselyke Moed voor noodig, om zig, met voorbedagten Raade, voor 't Welzyn en ten Voordeele zyn's Vaderlands op te offeren. Wy laten deeze Eer aan de Oude Romeinen ... De Geest welke die Helden bezielde, is met'hen gesturven: of, zo ze in eenig Oird des Weerlds herleeft ... 't is niet by Volkeren verslaafd aan Ledigheid en Wellust¹⁰⁰.

Ondanks alle twijfel aan de levensvatbaarheid van hun eigen idealen moet echter toch worden opgemerkt dat de republikeinen er in de door ons besproken pennestrijd in slaagden om een rijk classicistisch en theologisch-juridisch vocabulair met hun zaak te verbinden. Zo monopoliseerden zij op succesvolle wijze twee van de krachtigste vroeg-modeme politieke talen. Het prinsgezinde antwoord, een combinatie van het simpelweg van de hand wijzen van het vocabulair van de tegenpartij met het verheerlijken van de oude constitutie, was tactisch gezien misschien minder gelukkig. Immers, die voor het prinsgezinde argument zo cruciale oude constitutie was juist in de Nederlandse Republiek tamelijk jong en muntte bovendien uit door een opmerkelijke vaagheid. De Orangisten waren gedwongen om zich op nieuwe benaderingen te bezinnen en deden dat ook inderdaad. Reeds in 1741 verleende Willem van Haren een nieuwe dimensie aan hun vertoog door in zijn *Friso* de 'patriot king' op te voeren¹⁰¹. En in de jaren vijftig zou Elie Luzac met zijn door het natuurrecht geïnspireerde argumentatie duidelijk tonen dat de Orangisten voortaan ook de expliciete politiek-theoretische abstractie niet meer schuwden. Maar daarmee komen wij in een geheel nieuwe fase van het zo complexe politieke debat in onze vaderlandse achttiende eeuw.

(Leipzig-Halle, 1731) wordt opgemerkt in een zich in de nalatenschap van de Utrechtse hoogleraar Chr. Saxe (1714-1806) bevindend handschrift (Koninklijke Bibliotheek, Afdeling handschriften en oude drukken, signatuur 74 e 30). Ik ben de heer C. A. J. Thomassen van de KB uiterst dankbaar voor zijn hulp bij het ontcijferen van dit moeilijk leesbare manuscript. Vergelijk over Christ (1700-1756): *Allgemeine Deutsche Biographie* (56 din.; Leipzig, 1875-1912) IV, 140-142.

98 *Machiavel Republicain*, 27-28.

99 Rabo Herrn. Scheels, *Vertoog van de gemeene Vryheid,...* Vyt het Latyn vertaalt door Otho Hendrik Ruperti. Met eene Voorrede, behelzende eene korte Schets van het Levens des Schryvers ('s-Gravenhage, 1742).

100 *De Deugdelyke Burger* (Kn. 17411; 's-Gravenhage, 1743) 8-9.

101 J. van Vloten, *Leven en Werken van W. en O. Z. van Haren, Friesche Edellui* (Deventer, 1874) 3-132.

Lijst van de belangrijkste geschriften, in chronologische volgorde

- [Burmania, E. S. van]. *Schuite-praatje ofte Samenspraak Tusschen Drie Heeren, met de Schuit reisende van Amsterdam na den Haag, Welke aan malkander haar Geboorteplaats, Sentimenten en Liefhebbery ontdekken, En vrindelyk te samen discoureren over Saken van deese tyt* (Knuttel 17019A, s.l., s.a.; Kn. 17019, tweede, vermeerderde druk, s.l., 1736). Geciteerd als: *Eerste Schuite-praatje*.
- [Burmania, E. S. van]. *Schuite-praatje ofte Samenspraak Tusschen Vier Heeren Met de Schuit reisende van Leeuwarden na Groeningen Over Menschen, Saaken en Boeken van deese tyt* (Kn. 17057, s.l., 1737). Geciteerd als: *Tweede Schuite-praatje*.
- [Beaufort, L. F. de] . *Verhandeling van de Vryheit in den Burgerstaet* (Leiden: Samuel Luchtmans, Middelburg: Leenden Bakker, 1737; 2de dr., 1737).
- [Itsma, W. van]. *Jagt-praatje ofte Discours tusschen een Groeninger, een Dockumer, en twee Zeeuwze Heeren, met een Jagt van Harlingen na Amsterdam reizende, welke te zamen spreken over eenige nieuws uitgekomen Boeken, en wel voornamentlyk over de Verhandeling van de Vryheit in den Burgerstaet, Gedrukt en Herdrukt te Leiden en Middelburg by S. Luchtmans en L. Bakker* (Kn. 17058; Leeuwarden: Tobias van Dessel, 1737; Kn. 17059; 2de dr., 1737). Geciteerd als: *Jagt-praatje, eerste stuk*.
- [Itsma, W. van]. *Jagt-praatje ofte Samenspraak tusschen een Leyenaar, een Groeninger, en een Franeker, Waar in verhandelt worden verscheiden stoffen, rakende de Oude en Hedendaagse gesteltheit van de Nederlandse Repuhlyk: En wel voornamentlyk wort gesproken over eenige nieuws uitgekome ne Boeken en Digtstukken, betreffende de Princen van Orangen en Nassauw, en het Stadhouderlyk Bewint. Tweede Stuk. Zynde deese Heeren Reizigers in een Jagt gevaaren van Amsterdam na Harlingen* (Kn. 17078; Leeuwarden: Tobias van Dessel, 1738). Geciteerd als: *Jagt-praatje, tweede stuk*.
- [Bynkershoek, C. van ?]. *Viymoedige Bedenkingen over de Vryheid. Strekkende 'tot een vervolg van de Vryheid in den Burgerstaat. Waar in de Natuur van de Vryheid, zowel in 't algemeen, als in alle haare by zondere betrekkingen, uit vaste grondbeginselen afgeleid, betoogd word. Waar by gevoegd is, een volkooome weederlegging van de Schuite en Jagt-praatjes; als meede een verdediging van de Vryheid in den Burgerstaat; het Leeven van Willem den I. Frederik Hendrik & c. neffens een vertaling van de Latynsche Gedichten en aanhaalingen, die in de eerste Werken gevonden worden* (Amsterdam: Arendt van Huyssteen, Steeve van Esveldt, 1738; 2de dr., 1738).
- [Itsma, W. van]. *Jagt-praatje ofte Discours Gehouden Tusschen een Groeninger, Amsterdammer, en Harlinger, Reysende in een Jagt van Amsterdam na de Lemmer, over de hedendaagsche Leevensbeschryvingen der Princen van Orangen, Hollandsche Keurdichten, de Vryheid in den Burgerstaat: En wel voornamentlyk over de Vrymoedige Bedenkingen over de Vryheid, strekkende tot een vervolg van de Vryheid in den Burgerstaat; Waar by gevoegt is een volkomen wederlegging van de Schuite- en Jagtpraatjes, te Amsterdam by Huyssteen en Esvelt Gedrukt 1738. Behexende deese Zamenspraak wyders verscheiden andere stoffen, so als in een geselschap voorkomen. Derde Stuk* (Kn. 17079; Leeuwarden: Tobias van Dessel, 1738). Geciteerd als: *Jagt-praatje, derde stuk*.
- [Bynkershoek, C. van ?]. *Aanhangsel van de Vrymoedige Bedenkingen over de*

Vryheid. Strekkende tot een vervolg, van de Vryheid in den Burgerstaat. Dienende tot antwoord van het Jagt-praatje, Of Discours gehouden tusschen een Groeninge, Amsterdammer, en Harlinger; Reizende in een Jagt van Amsterdam na de Lemmer, over de hedendaagse Levensbeschryvingen der Princen van Oranjen, Hollandse Keurdichten, de Vryheid in den Burgerstaat: En wel voornamentlyk de Vrymoedige Bedenkingen, Gedrukt te Leeuwarden, by Tobias van Dessel, Als mede een beantwoording van de Verhandeling van Landeryen, En by zonder in de Provinciën van Holland en West-Vriesland, Als mede in Zeeland (Kn. 17102; Amsterdam: Arendt van Huyssteen, Steeve van Esveldt, 1739).

Staat, constitutie en politieke wil. Over F. W. Pestel en de variëteit van het achttiende-eeuwse orangisme *

I. J. H. WORST

I

Het opvoeden van vorsten werd eeuwenlang overgelaten aan geestelijken en humanisten. In de achttiende eeuw was dit, zo lijkt het wel, een zaak van rechtsgeleerden geworden. Die indruk krijgt men althans bij het lezen van de voordrachten die gegeven werden aan de troonopvolgers van Oostenrijk en Pruisen in de tweede helft van de achttiende eeuw ¹. De toekomstige keizer Jozef II en koning Frederik Willem III werden onderwezen door bekwame juristen van wie kennelijk verwacht kon worden dat zij beschikten over de soort van kennis die nodig was om als regerend vorst met succes de rol van eerste dienaar van het volk te kunnen spelen. Het denkklimaat waarin deze beide vorsten werden opgevoed kan met enige precisie gedefinieerd worden. In hun politieke ambities, en zeker in het geval van Jozef II ook in zijn politieke handelen, behoorden zij tot het Verlicht Absolutisme. De vorst deed niet langer een beroep op het *Droit Divin*, maar zag zichzelf liever als de eerste burger of, zoals Frederik de Grote, als de eerste officier van zijn volk. Weliswaar was in dit Verlicht Absolutisme de vorst een mens geworden als ieder ander, maar de overgang van het sacrale naar het seculaire was slechts voor een deel voltooid. Het idee van een verlicht koningschap werd verbonden met die voor de achttiende eeuw zo typerende mythe van de wijze, geniale en deugdzame wetgever. Voor de pleitbezorgers van een Verlicht Absolutisme stond het vast dat de doeleinden die de staat zich moest stellen — de bescherming van de burgers en de bevordering van de welvaart en het geluk— alleen bereikt konden worden door een consequente, doelbewuste en actieve politiek van wetgeving.

Het is wel enigszins bekend dat in de Republiek in de achttiende eeuw Willem IV en Willem V op ongeveer dezelfde manier op het zo veel beperktere ambt van stadhouder werden voorbereid als deze vorsten in het Duitse Rijk ². Willem IV

• Deze onderzoeken werden gesteund door de Stichting voor Historisch Onderzoek, die werd gesubsidieerd door de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (ZWO).

¹ Zie H. Conrad, ed., *Recht und Verfassung des Reiches in der Zeit Maria Theresias. Die Vorträge zum Unterricht des Erzherzogs Joseph im Natur- und Völkerrecht sowie im Deutschen Staats- und Lehnrecht* (Keulen, 1964). H. Conrad en G. Kleinheyer, ed., *Vorträge über Recht und Staat von Carl Gottlieb Svarez (1746-1798)* (Keulen, 1960).

² Over de opleiding van Willem IV en Willem V zie G. J. Schutte, 'Willem IV en Willem V', in: C. A. Tamse, ed., *Nassau en Oranje in de Nederlandse geschiedenis* (Alphen aan den Rijn, 1979).